

بررسی کیفیت زندگی شهری: مدلی برای سنجش و رتبه بندی استان‌های ایران با استفاده از تحلیل خوشه‌ای

احمد موذن*، محمدباقر علیزاده اقدام**

(تاریخ دریافت ۹۱/۰۴/۱۲، تاریخ پذیرش ۹۱/۰۷/۱۵)

چکیده: بررسی و سنجش کیفیت زندگی به ویژه کیفیت زندگی شهری در ایران، با توجه به شرایط اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی خاص ایران و نیز تأکید سند چشم انداز بیست ساله کشور بر این امر، از اهمیت خاصی برخوردار است. با توجه به جایگاه کیفیت زندگی در شهرها و مناطق و با توجه به این که هنوز در ایران سیستم جامعی در زمینه سنجش کیفیت زندگی ایجاد نشده، توجه به بررسی جنبه‌های مختلف این امر می‌تواند راه‌هایی برای دستیابی به نظام جامع سنجش کیفیت زندگی باشد. بنابراین مقاله حاضر، با هدف تعیین شاخص‌های نظری سنجش کیفیت زندگی عینی، ضمن ارائه مدلی برای سنجش کیفیت زندگی شهری در ایران بر طبق تحلیل آمارهای موجود (تحلیل ثانوی داده‌ها) و نیز با استفاده از تحلیل خوشه‌ای، به رتبه‌بندی استان‌های ایران از لحاظ برخورداری از میزان کیفیت زندگی پرداخته است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد، استان اصفهان با نمره کیفیت زندگی ۴/۵۲ بالاتر از حد میانگین، بالاترین رتبه (رتبه ۱) را در میان استان‌های ایران به خود اختصاص داده است. استان‌های یزد با نمره ۳/۸۵، فارس با نمره ۳/۱۶ و تهران با نمره ۳/۱۲ در رتبه‌های بعدی قرار دارند. استان ایلام نیز با نمره ۳/۵۸- زیر حد میانگین در کیفیت زندگی پایین‌ترین رتبه را (رتبه ۳۰) در این خصوص داشته است.

* دکترای جامعه‌شناسی و استادیار دانشگاه پیام نور، گروه علمی علوم اجتماعی. تهران ۱۹۳۹۵. ۴۶۹۷. ج ۱. ایران

ahmad_moazeni@yahoo.com

** دکترای جامعه‌شناسی و استاد یار گروه علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز
aghdam1351@yahoo.com

مفاهیم کلیدی: کیفیت زندگی، کیفیت زندگی شهری، طبقه خلاق، مطلوبیت شهری، زیست‌پذیری، شهر زیست‌پذیر.

(۱) مقدمه

مفهوم کیفیت زندگی^۱ را می‌توان از جمله مفاهیم گسترده‌ای دانست که اهمیت آن به‌طور روز افزونی در بسیاری از عرصه‌های مطالعاتی رشته‌های مختلف علمی و دانشگاهی در حال گسترش است. همان‌گونه که بررسی تجربیات سنجش کیفیت زندگی در ایران نشان می‌دهد، موضوع کیفیت زندگی در مطالعات صورت گرفته بیشتر در رابطه با مقوله و نظام سلامت و یا دقیق‌تر از دیدگاه پزشکی مورد بررسی قرار گرفته و این در حالی است که این مقوله تنها یکی از جنبه‌های سازه کیفیت زندگی است. از طرف دیگر «تاکنون ارزیابی روشنی از وضعیت کیفیت زندگی در شهرهای مختلف ایران ارائه نشده و تنها، گاه کیفیت زندگی در سطح ملی یا در ارتباط با شهر تهران توسط موسسات بین‌المللی مورد ارزیابی قرار گرفته است» (شناخت کیفیت زندگی در شهر تهران، ۱۳۸۸: ۲۱۱).

بررسی، شناخت و مطالعه کیفیت زندگی در این نوشتار از چند جنبه اساسی مورد توجه قرار گرفته است:

- ۱) توجه به بسترهای مهم شهری که توانایی جذب و حفظ سرمایه‌های انسانی را در خود داشته باشد. این جنبه از مطالعه در رابطه با مفهوم سرمایه‌های انسانی خلاق یا به تعبیری جدیدتر طبقه خلاق شهری قرار می‌گیرد.
- ۲) جذب سرمایه انسانی خلاق در یک منطقه به عنوان زیر بنای رشد و توسعه به شمار آمده که از نمودهای آن توجه به تاسیس و راه‌اندازی خوشه‌های فناوری است.
- ۳) خوشه‌های فناوری به عنوان یکی از بارزترین جنبه‌های حرکت به سمت توسعه دانایی محور و مفاهیم مرتبط با آن جامعه دانایی، اقتصاد دانایی و مفاهیم خلاقیت و نوآوری است که جایگاه شهرها و به‌طور خاص تر کیفیت زندگی شهری در محور این موضوعات قرار دارد.
- ۴) از جنبه‌های مهم این حرکت به سمت توسعه دانایی محور که (در کنار جنبه‌های دیگر) که کشور های موفق در زمینه نوآوری و فناوری‌های نوین آن را تجربه کرده‌اند، جایگاه شهرها به ویژه شهرهای بزرگ هستند. که بخشی از اهمیت بسترهای شهری در قالب کیفیت زندگی شهری مورد توجه قرار گرفته است.

1. Quality of life

با توجه به جایگاه کیفیت زندگی در شهرها و مناطق، و با توجه به این که هنوز در ایران سیستم جامعی در زمینه سنجش کیفیت زندگی ایجاد نشده، توجه به بررسی جنبه‌های مختلف سنجش کیفیت زندگی می‌تواند راه‌هایی برای دستیابی به نظام جامع سنجش کیفیت زندگی باشد. هر چند که به طور کلی می‌توان گفت مطالعه جامع کیفیت زندگی به دلیل گستردگی این مفهوم چه در سطح بین‌المللی، چه در سطح منطقه‌ای، چه در سطح ملی و یا حتی محلی، با شاخص‌های متعدد و در بسیاری موارد بسیار متفاوت از یکدیگر، با توجه به رویکردهای مطالعاتی حاکم بر آن‌ها و نیز با توجه به آمارهای موجود و فقدان برخی آمارهای ضروری و با توجه به شرایط خاص مطالعه، مورد بررسی قرار گرفته است. از طرف دیگر علاوه بر مطالب عنوان شده، توجه به اهمیت سنجش کیفیت زندگی به ویژه کیفیت زندگی شهری در ایران با توجه به شرایط اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی خاص ایران از چند جنبه زیر ضروری به نظر می‌رسد:

- ۱) سند چشم‌انداز بیست ساله کشور در کنار اهدافی چون توجه به امنیت انسانی و اجتماعی و تحقق توسعه پایدار، ارتقاء کیفیت زندگی را مورد توجه قرار داده است.
- ۲) برای کشور ایران، با توجه به تجربه سریع و رشد شتاب زده شهرنشینی و افزایش روند مهاجرت سریع به نقاط شهری - همچون بسیاری از کشورهای در حال توسعه - آسیب‌های شهری زیادی را تجربه کرده، که در توسعه دانایی محور و حرکت به سمت شهر دانایی و جامعه دانایی باید این بسترهای ضروری بازسازی، اصلاح و تقویت شده و به شهرهایی تبدیل شوند که زمینه را هم برای جذب سرمایه انسانی درون کشور و هم برای جذب و حفظ شهروندان خلاق کشورهای دیگر فراهم کرده و به فرایند رشد خلاقیت و نوآوری شتاب بخشد (موذنی: ۱۳۸۹).
- ۳) این تجربه شتاب زده، بر طبق مطالعات متعدد با پایین بودن کیفیت زندگی شهری و محیطی همراه بوده است. نتایج مطالعات بین‌المللی (از جمله گزارش سازمان زندگی بین‌المللی سال ۲۰۱۰ که از میان ۱۹۴ کشور مورد مطالعه، ایران رتبه ۱۵۰ را به دست آورده) برای ایران نیز، حکایت از سطح پایین کیفیت زندگی دارند.

با توجه به مطالب فوق، این پژوهش بر آن است تا ضمن بررسی و آرایه شاخص‌های نظری کیفیت زندگی شهری بر اساس مدل آرایه شده در پژوهش، به سنجش و رتبه بندی کیفیت زندگی شهری هر کدام از استان‌های ایران بر طبق تحلیل آمارهای موجود پردازد.

۲) پیشینه و بحث نظری:

مفهوم کیفیت زندگی را باید در یک رویکرد نظری وسیع و در رابطه با مفاهیم هم پیوند و مترادف با آن در نظر گرفت. دلیل عمده طرح این مفاهیم در کنار یکدیگر، ناشی از این امر است که از یک طرف کیفیت زندگی مفهومی (سازه) پیچیده و چند بعدی است و بنابراین برداشت‌های مفهومی و مصداقی زیادی از آن صورت گرفته است. کیفیت زندگی در برخی پژوهش‌ها با عبارات و اصطلاحات متعددی مورد سنجش قرار گرفته که با یکدیگر همپوشانی دارد و در مواردی نیز مترادف به کار رفته اند. به عنوان نمونه «برخی آن را به عنوان زیست پذیری^۱ (سرزندگی) یک ناحیه، برخی دیگر اندازه ای برای میزان جذابیت و برخی دیگر به عنوان رفاه عمومی، بهزیستی اجتماعی، شادکامی، رضایت مندی و... تفسیر کرده‌اند» (اپلی و منون ۲۰۰۷، در رضوانی و همکاران، ۱۳۸۷: ۳۷).

به‌طور کلی از ربع آخر قرن بیستم، مفهوم کیفیت زندگی در واژه‌ها و کاربرد های مختلف مورد مطالعه قرار گرفته است. مطالعات مربوط به توسعه آتی سلامت جسمانی و روانی توسط کسلر و آلب (۱۹۷۵) و لالوند (۱۹۷۸)، برنامه‌های کاهش سوء مصرف مواد مخدر معطوف به توسعه کیفیت زندگی افراد (براک ۱۹۷۶) موسر (۱۹۷۹) و شاتفورد (۱۹۸۹)، ویژگی‌های جمعیت‌نگاری، نیروی کار و وضعیت اشتغال، وضعیت دانش و فناوری، ماهیت فعالیت‌های سیاسی دولت و شهروندان، تغییرات در زندگی خانوادگی، میزان فعالیت‌های دینی، جنبه‌های گوناگون ایام فراغت، وضعیت سلامتی و آموزشگاهی، رضایتمندی و آسایش فردی توسط شلدون و مور (۱۹۹۶) (مختاری و نظری، ۱۳۸۹: ۲۱-۱۸) از جمله مطالعات موثر و آغازی در حوزه شناخت کیفیت زندگی محسوب می‌شوند.

بخشی از توجه به کیفیت زندگی در قالب نظریه طبقه خلاق یا سرمایه‌های انسانی خلاق طرح شده که مطالعات انجام گرفته در این خصوص همگی خارجی هستند. فلوریدا (۲۰۰۵) در مطالعه خود با عنوان شهرها و طبقه خلاق بدین نتیجه می‌رسد که شهرها به‌طور عمده مرکز تجمع سرمایه‌های انسانی خلاق بوده و بر طبق نظریه طبقه خلاق، این افراد مکان‌هایی را انتخاب می‌کنند که مطلوب و مورد نظر آنها باشد.

1. Liveability

در مطالعه‌ای که توسط مک گراناها و وجان (۲۰۰۷) با تأکید و الهام از کار فلوریدا صورت گرفته بر اینکه افراد طبقه خلاق به سمت مناطقی کشیده می‌شوند که از سطح بالایی از کیفیت زندگی برخوردار باشد، تأکید شده است.

نقش شهرها در اقتصاد دانایی عنوان پژوهشی است که توسط ویندن و همکاران (۲۰۰۷) صورت گرفته که به برخی از ویژگی‌ها، شرایط و بسترهای شهری اشاره می‌کنند که بدون آن‌ها کسب، خلق، نشر و کاربرد دانش امکان‌پذیر نیست. برخی از این شرایط عبارتند از: پایگاه دانش، ساختار صنعتی، مطلوبیت شهری، کیفیت زندگی، دسترس‌پذیری، تنوع شهری و مقیاس شهری. در مطالعه‌ای دیگر سیکرچیا (۱۹۹۶) سعی کرده که ابعاد مناسب محیطی منطقه‌ای شاخص‌های سنجش کیفیت زندگی را ارائه کرده و بر طبق طرحی با عنوان کوادروترا^۱ که یک برنامه محیطی در ایتالیا بوده به معرفی شاخص‌های عینی و ذهنی مهم سنجش کیفیت زندگی بر اساس این معیارها دست زده است: عرضه و تقاضای سرزمین، ظرفیت منطقه، مرز حجم جمعیت، تعادل و سرریزی نظام‌های شهری.

در مطالعات انجام گرفته در ایران از جنبه‌های مختلفی به کیفیت زندگی پرداخته شده که هر چند این مطالعات به صورت نظام مند با یک هدف جامع برای سنجش کیفیت زندگی در ایران انجام نگرفته اما این مطالعات در چند محور عمده به بررسی کیفیت زندگی پرداخته‌اند. برخی از این مطالعات که توسط مراکز دانشگاهی و پژوهشی و برخی نهادهای شهری انجام پذیرفته، به ابعاد تشکیل دهنده کیفیت زندگی مانند کیفیت محیط شهری، عدالت، حکمروایی، سلامت و ... اختصاص داده شده‌اند. برخی دیگر به مفاهیم هم پیوند با کیفیت زندگی مانند پایداری، توسعه و غیره مورد توجه قرار داده و برخی نیز مطالعات کیفیت زندگی را به صورت مستقیم و در قالب طرح‌های پیمایشی مورد بررسی قرار داده‌اند.

کیفیت زندگی مردم تهران بر اساس پرسش‌نامه WHOQOL - BREF توسط نجات و همکاران (۱۳۸۶) با محوریت سلامت مورد بررسی قرار گرفته است. یافته‌های این مطالعه حاکی از این است که میانگین امتیاز دامنه‌ها (سلامت جسمانی، سلامت روان، روابط اجتماعی و وضعیت محیط) در مجموع شرکت کنندگان مطالعه سازمان جهانی بهداشت به صورت معنی داری بالاتر از امتیاز دامنه‌های شرکت کنندگان در مطالعه شهر تهران بوده است.

بحرینی و طبیبیان (۱۳۷۷) مدل ارزیابی کیفیت محیط زیست را در مطالعه خود با توجه به سه گروه از نیازهای فرهنگی، نیازهای اساسی و نیازهای اقتصادی و اجتماعی بر اساس دوازده شاخص

محیط طبیعی، بهداشت و درمان، ایمنی و امنیت، مسکن، اقتصاد و اشتغال، آموزش، محیط طبیعی، تأسیسات و تجهیزات شهری، انرژی، حمل و نقل، هنر، میراث فرهنگی و تفریح و محیط مصنوع مورد بررسی قرار داده‌اند. تاکید کلتی (۱۳۸۴) بر عدالت اجتماعی در سامان دهی محیط، که منجر به توسعه پایدار می‌شود به عنوان مانعی برای تداوم فقر، تخریب محیط و آشوب اجتماعی در نظر گرفته شده است. بهرامی نژاد (۱۳۸۲) در پایان نامه خود در بررسی عوامل موثر بر ارزیابی کیفیت محیط شهری به عوامل اجتماعی و فرهنگی مانند قومیت، امنیت، دزدی، میزان با سواد و تحصیلات، عوامل اقتصادی و عوامل کالبدی و عامل ساختار فضایی اشاره کرده و بافت میانی شهر شیراز را دارای کیفیت محیط شهری نسبتاً نامناسب ارزیابی کرده است. در بررسی شاخص‌های توسعه پایدار شهری، راهنمایی و پور موسوی (۱۳۸۵) نشان می‌دهند که کلان شهر تهران در زمینه‌های مختلف محیطی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی با ناپایداری امنیتی مواجه است.

۲-۱) مفهوم کیفیت زندگی:

تعریف و سنجش کیفیت زندگی بسته به رویکرد غالب و اهدافی است که پژوهشگران به دنبال آن هستند. این رویکردها بسته به این که کیفیت زندگی را در بعد فردی یا جمعی، کیفیت زندگی شخصی یا مکانی، بر اساس سطح تحلیل جهانی، ملی، منطقه‌ای، محلی (شهری یا روستایی) و یا عینی یا ذهنی آن مورد مطالعه قرار داده باشند با هم متفاوتند.

کیفیت زندگی مفهوم جدیدی نیست و به عنوان یک قلمرو تحقیقی به دهه ۱۹۶۰ میلادی برمی‌گردد. «در این دهه و دو دهه بعد، این تحقیقات بر شاخص‌های عینی متمرکز بود و وجهه غیرجامعه‌شناختی (غالباً پزشکی) داشت (احمدی و اسلام، ۱۳۸۸: ۱۱۳). از ویژگی‌های دیگر مفهوم کیفیت زندگی در دهه‌های اولیه تمرکز این مفهوم بر جنبه‌های اقتصادی بود. از دهه ۹۰ به این طرف مفهوم کیفیت زندگی با توجه به ابعاد مختلف زیر مور توجه قرار گرفته است: بحث کیفیت زندگی با تأکید بر سازه‌های اجتماعی نظیر سرمایه اجتماعی، همبستگی اجتماعی، عدالت اجتماعی و مطروودیت اجتماعی (غفاری و امیدی، ۱۳۸۷، ۱۰).

در بسیاری از مطالعات بر اهمیت شاخص‌های ذهنی و ابعاد جامعه‌شناختی در شناخت مفهوم کیفیت زندگی در کنار شاخص‌های عینی و محیطی سنجش کیفیت زندگی، بر توسعه پایدار و به‌طور خاص تر شهر پایدار تأکید شده است. به عنوان نمونه یکی از ویژگی‌های شهر پایدار، پایداری اجتماعی (اهمیت جنبه‌های اجتماعی در عرصه شهر سازی) پایداری پذیری و کیفیت زندگی بالا در نظر گرفته شده است (تیمر و سیموار، ۲۰۰۶: ۲).

از جنبه دیگر، مفاهیم رضایت از زندگی، رفاه، زیست پذیری و شادی و ... همگی در قالب مفهوم کیفیت زندگی قابل دسته بندی هستند. اسمیت معتقد است، کیفیت زندگی مشابه با مفاهیمی چون توسعه، رفاه و بهزیستی بوده و یا دربرگیرنده موضوعاتی چون رفاه، کیفیت زندگی سلامت محور، نیازهای اساسی، زندگی رو به رشد و رضایت بخش، فقر و مطروذیت اجتماعی و انسجام اجتماعی، نوع دوستی و از خود گذشتگی در میان جماعات است (امیدی، ۱۳۸۷). وینهوون به عنوان یکی از صاحب نظران مطالعات مربوط به سنجش شادی، معتقد است زمانی که از شادی^۱ به عنوان یک احساس عریض و پهن یاد می شود اغلب مترادف با واژه کیفیت زندگی و یا بهزیستی (رفاه) است (نقل از گنجی، ۱۳۸۷).

ریچارد فلوریدا از اصطلاح مطلوبیت^۲ برای توصیف امکانات و تسهیلات رفاهی به عنوان شاخصی از کیفیت زندگی شهری و محیطی (مکانی) استفاده کرده و در مطالعه خود به یک نتیجه کلی می رسد: مناطق پیشرو در فناوری برتر در ضمن مناطق دارای مطلوبیت بالا نیز هستند. یکی از شاخص هایی که فلوریدا در مورد مطلوبیت و نقش آن در جذب صنایع با فناوری برتر به کار می برد، شاخص ملایمت^۳ (آرامش) است. شاخص ملایمت توسط فلوریدا به صورت چند مؤلفه عمده مورد سنجش قرار گرفته است: درصد افراد بین سنین ۲۹-۲۲ سال (جوانان). سرانه بارها، کلوب های شبانه (زندگی شبانه) سرانه تعداد گالری های هنری و موزه ها. شاخص دیگر سنجش مطلوبیت که فلوریدا در مطالعه گروه های کانونی خود به دست آورده، در ارتباط با کیفیت محیط زندگی است: یعنی محیط سالم و تمیز و تعهد نسبت به حفظ منابع طبیعی برای تفریح و استراحت (فلوریدا، ۲۰۰۵: ۵۸).

مفهوم دیگری که در رابطه با کیفیت زندگی در شهر مورد تأکید قرار گرفته، مدل شهر زیست پذیر^۴ است که از جمله مدل های جامع برای معرفی مفهوم کیفیت زندگی است. بطور خاص « زیست پذیری به نظام شهری اشاره دارد که به رفاه (بهزیستی) فیزیکی، اجتماعی، ذهنی و توسعه فردی تمام ساکنانش کمک می کند. اصول کلیدی که حیات بخش چنین موضوعی هستند عبارتند از، برابری^۵، شان^۶، دسترس پذیری، دوستانه بودن^۷، مشارکت و توانمندسازی^۱. در

1. Happiness
2. Amenity
3. Coolness Index
4. Livable city
5. Equity
6. Dignity
7. Conviviality

نهایت شهر زیست پذیر بدین صورت معرفی شده است: شهری که از زندگی سالم برخوردار بوده و جایی است که جابجایی آسان به وسیله دوچرخه، پیاده روی، وسایط نقلیه عمومی و حتی ماشین در صورتی که گزینه دیگری نباشد، صورت می‌گیرد. شهر زیست‌پذیر شهری است برای همه؛ بدین معنی که باید جذاب و ارزنده بوده و امنیت را برای تمامی ساکنانش (بچه‌ها، افراد مسن و حتی برای افراد ساکن در حومه‌های آن) فراهم کند (تیمر و سیموار، ۲۰۰۶: ۲).

از جمله مفاهیم دیگری که به بحث شهر زیست‌پذیر نزدیک است نظریه‌ی شهر خوب است که توسط کوئین لینچ مطرح شده است. در نظریه‌ی لینچ شهر خوب با توجه با شاخص‌های متعددی معرفی شده است. کیفیت‌های زیر از نظر لینچ برای یک شهر مطلوب وجود دارد: سرزندگی (بقاء، ایمنی و سازگاری) معنی (انطباق محیط با توانایی‌های احساسی و ذهنی و ساختار فرهنگی) تناسب (انطباق شکل و ظرفیت فضاها، معابر و تجهیزات یک شهر با الگو و کمیت فعالیت‌هایی مردم) دسترسی (توانایی دسترسی سایر افراد به فعالیت‌ها، منابع، خدمات، اطلاعات و یا اماکن) نظارت و اختیار (استفاده و دسترسی به فضاها و فعالیت‌ها و ایجاد، تعمیر، اصلاح و مدیریت آن‌ها) و نمایانی (آسان‌سازی شکل، رنگ، نظم و سازمان محیط زندگی آدمی) (حق شناس: ۱۳۸۷).

به‌طور کلی می‌توان گفت در متون و پژوهش‌های مربوط به کیفیت زندگی، هر دو جنبه (رویکرد) عینی و ذهنی کیفیت زندگی مورد مطالعه و تأکید قرار گرفته است. از این رو می‌توان کیفیت زندگی را سازه‌ای چند بعدی متشکل از شرایط عینی زندگی و بهزیستی ذهنی نیز تعریف کرد. بعد عینی وضعیت ظاهری و ملموس زندگی انسان را نشان می‌دهد، اما بعد ذهنی نشان دهنده ادراکات و ارزشیابی‌های افراد از وضعیت زندگی‌شان می‌باشد. به دیگر سخن می‌توان گفت که «سنجش عینی کیفیت زندگی بر شاخص‌های اجتماعی - اقتصادی و سلامت متمرکز است و ابزارهایی مثل تولید ناخالص داخلی، شاخص پیشرفت واقعی^۲، شاخص سلامت اجتماعی^۳ و شاخص توسعه انسانی^۴ را به کار می‌گیرد ولی بیشتر ابزارهای سنجش ذهنی کیفیت زندگی بر گزارشات شخصی از زندگی متکی است که مکمل متغیرهای اقتصادی و سلامت می‌باشند و میزان رضایت افراد و گروه‌ها از تأمین نیازهایشان مانند رضایت کلی از زندگی و شاخص

1. Empowerment.
2. Genuine Progress Indicator (GPI)
3. Social Health Index (SHI)
4. Human Development Index (HDI)

بهزیستی فردی را مورد مطالعه قرار می‌دهند» (کاستانزا و همکاران، در رضوانی و همکاران، ۱۳۸۷: ۴۲).

۲-۲) کیفیت زندگی شهری:

بخشی از کیفیت زندگی شهری مربوط به شاخص‌های عینی سنجش کیفیت زندگی است. در شاخص‌های عینی معمولاً به سه بعد رفاه عمومی یعنی اقتصادی، فیزیکی / محیطی و اجتماعی توجه می‌شود. کیفیت زندگی شهری نیز مانند مفهوم کیفیت زندگی از ابهام برخوردار بوده و بنابراین باید آن را نیز در تمام ابعادش در نظر گرفت. کوکبی و همکاران (۱۳۸۴) در رابطه با کیفیت زندگی شهری، به تعریف کیفیت زندگی شهری پرداخته‌اند. منظور از کیفیت زندگی شهری توجه به شاخص‌های اجتماعی، محیطی، فرهنگی و روانی در دو وجه عینی (کمی) و ذهنی (کیفی) در روند برنامه ریزی کیفیت زندگی شهری است. بدین معنا که علاوه بر اندازه‌گیری شاخص‌ها به صورت مشخص و عینی می‌باید ذهنیت و نوع نگاه شهروندان به این شاخص‌ها نیز مورد توجه قرار گیرد. تعاریف مختلف دیگری در مورد تعریف کیفیت زندگی شهری صورت گرفته که در این میان می‌توان به مطالعه راجرسون (۱۹۹۹) اشاره کرد که به برخی از ویژگی‌های مهم کیفیت زندگی شهری از دیدگاه صاحب نظران مطرح در این حوزه و اهمیت کیفیت زندگی شهری و تأثیر آن بر جذب سرمایه‌ها و نیز خصلت رقابت پذیری شهرها اشاره می‌کند (جدول شماره ۱).

از جمله شاخص‌های معتبری که در زمینه‌ی سنجش عینی (کمی) کیفیت زندگی به آن استناد می‌شود گزارش سازمان زندگی بین‌المللی^۱ است که شاخص کیفیت زندگی کشورها را هر ساله گزارش می‌کند. گزارش مربوط به شاخص کیفیت زندگی برای ۱۹۴ کشور بر اساس ۹ مقوله یا مؤلفه و شاخص‌های آن مورد سنجش قرار گرفته است، که آن را به‌طور خلاصه در جدولی ارائه کرده ایم (جدول ۲). این مطالعه حاصل گردآوری داده‌ها از منابع رسمی دولت‌ها، سازمان بهداشت جهانی، نشریه‌هایی مانند اکونومیست، و ... بوده است و نحوه نمره گذاری در هر مقوله از صفر (بدترین کشور) تا صد (بهترین کشور) برای کشورها در نظر گرفته شده است. در گزارش ۲۰۱۰ این سازمان، رتبه ایران در میان ۱۹۴ کشور ۱۵۰ بوده است. بالاترین نمره از مجموع ۹ مؤلفه متعلق به فرانسه با امتیاز ۸۲ و پایین‌ترین امتیاز متعلق به کشور سومالی با امتیاز ۳۰ می‌باشد. امتیاز ایران در مجموع نه مؤلفه امتیاز ۴۹ گزارش شده است.

1 . International living

جدول شماره ۱. ویژگی‌های کیفیت زندگی شهری

ابعاد	اسمیت ۱۹۷۳	لیو ۱۹۷۶	بایر و ساویجو ۱۹۸۱	راجرسون و همکاران ۱۹۸۸	برنلی ۱۹۸۸	هارت و همکاران ۱۹۸۹	کمیته بحران جمعیت ۱۹۹۰
محیط زیست / مساله آلودگی	*	*	*	*	*	*	*
جو / آرامش و سکوت					*	*	*
آب و هوا			*	*	*		
فرصت‌های سبک زندگی				*	*		
اشتغال				*	*		
بازنشستگی				*	*		
دست یابی و هزینه‌های مسکن	*	*	*	*	*	*	*
بهداشت عمومی / مراقبت‌های بهداشتی	*	*	*	*	*	*	*
جرم / امنیت عمومی	*		*	*	*	*	*
حمل و نقل و جریان ترافیک			*	*	*	*	*
تامین امکانات آموزش	*		*	*	*	*	*
سرگرمی و تفریح			*	*	*	*	*
اوضاع تجاری / بازرگانی	*	*				*	
تنوع فرهنگی / هنری	*		*	*	*	*	
مالیات دولتی و کمک‌های توسعه ای						*	
مکان‌های تجاری						*	
نزدیکی به عرضه کننده‌ها/بازار						*	
هزینه‌های غذایی / هزینه‌های زندگی				*	*	*	
مشارکت سیاسی	*	*					
دستمزد				*	*		

(راجرسون، ۱۹۹۹: ۹۷۸)

جدول شماره ۲. شاخص‌های عینی کیفیت زندگی سازمان زندگی بین‌المللی

مقوله	وزن مؤلفه در نمره نهایی %	شاخص‌ها
هزینه زندگی	۱۵	بر اساس استانداردهای زندگی، نرخ مالیات بر درآمد و بدهی ملی
فرهنگ و اوقات فراغت	۱۰	نرخ سواد، انتشار روزنامه، ضرایب نرخ ثبت نام در مدارس پایه اول و دوم، تعداد موزه‌ها بر حسب افراد، تنوع ارائه‌ی فعالیت‌های فرهنگی و اوقات فراغتی
اقتصاد	۱۵	نرخ سود، تولید ناخالص داخلی و نرخ رشد آن، سرانه‌ی تولید ناخالص داخلی، نرخ تورم و سرانه‌ی تولید ناخالص ملی.
محیط	۱۰	تراکم جمعیت بر حسب هر کیلومتر مربع، نرخ رشد جمعیت، سرانه‌ی تولید گازهای گلخانه‌ای، درصد زمین‌های حفاظت شده.
آزادی	۱۰	بر اساس پیمایش خانه‌ی آزادی
سلامت (بهداشت)	۱۰	درصد مصرف روزانه‌ی مورد نیاز کالری، تعداد پزشک به افراد، تعداد تخت بیمارستان بر حسب هر هزار نفر، درصد جمعیت دارای دسترسی به آب سالم، میزان مرگ و میر نوزادان، امید به زندگی، هزینه‌ی بهداشت عمومی از درصد تولید ناخالص داخلی کشور.
زیرساخت	۱۰	طول راه آهن، راه‌های آسفالت، راه‌های آبی قابل کشتیرانی، تعداد فرودگاه، وسایل نقلیه، تلفن، میزان خدمات اینترنتی، سرانه‌ی تلفن همراه.
امنیت و خطر	۱۰	بر اساس پیمایش خانه‌ی آزادی
آب و هوا	۱۰	متوسط بارندگی سالانه، توسط درجه حرارت، خطر بلایای طبیعی.

اقتباس از گزارش شاخص کیفیت زندگی سازمان زندگی بین‌المللی ۲۰۱۰

۲-۳) مدل نظری سنجش کیفیت زندگی:

با توجه به مطالعات انجام گرفته و چارچوب نظری پژوهش در مورد مفهوم کیفیت زندگی، در پژوهش حاضر مدلی برای سنجش کیفیت زندگی ارائه شده است (شکل ۱).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

شکل شماره ۱. مدل نظری سنجش کیفیت زندگی شهری پژوهش

جدول شماره ۳. شاخص سازی ابعاد کیفیت زندگی در مطالعات نظری بر اساس (مدل سنجش کیفیت زندگی)

ابعاد و مؤلفه‌ها و شاخصها
<ul style="list-style-type: none"> • کیفیت اقتصادی و مادی: هزینه‌های زندگی، نرخ مالیات، مسکن (مالکیت مسکن، تسهیلات عمده مسکن، تعداد اتاق‌ها ...) نرخ رشد تولید ناخالص داخلی، سرانه تولید ناخالص داخلی، نرخ تورم، سرانه تولید ناخالص ملی، سطح درآمد مردم و اشتغال.
<ul style="list-style-type: none"> • فرهنگ، هنر و اوقات فراغت (وضعیت فرهنگی): مطلوبیت محل (درصد افراد ۲۳-۲۹ سال (جوانان)، سرانه ی بارها و کلوب‌های شبانه، سرانه گالری‌های هنری، نرخ سواد، انتشار روزنامه، تعلیم و تربیت پایه، ضرایب نرخ ثبت نام در مدارس پایه اول و دوم، فعالیت‌های اوقات فراغتی
<ul style="list-style-type: none"> • وضعیت محیطی: <ul style="list-style-type: none"> ▪ زیرساخت: <ul style="list-style-type: none"> ۱- فیزیکی (دسترس پذیری): طول راه آهن، راه‌های آسفالته، تعداد فرودگاه، وسایل نقلیه، جریان ترافیک. ۲- اطلاعاتی: سرانه تلفن، تلفن همراه، میزان اینترنتی، مشترکین اینترنتی   ▪ جمعیتی: تراکم جمعیت بر حسب کیلومتر مربع، نرخ رشد جمعیت. ▪ زیست محیطی: آب و هوا، بارندگی سالانه، سرانه تولید گازهای گلخانه‌ای، درصد زمین‌های حفاظت شده، درجه حرارت، خطر بلایای طبیعی، پارک‌ها و فضاهای سبز. ▪ اجتماعی: امنیت و خطر، آسیب‌های اجتماعی (قتل، خودکشی میزان طلاق...) بیمه‌های حمایتی
<ul style="list-style-type: none"> • سلامت و بهداشت: درصد مصرف روزانه کالری، تعداد پزشک به افراد، تعداد تخت بیمارستان، درصد جمعیت دارای دسترسی به آب سالم، شاخص توسعه‌ی انسانی، میزان مرگ و میر نوزادان، میزان موالید، امید به زندگی، هزینه بهداشت عمومی از درصد تولید ناخالص داخلی کشور، آب و فاضلاب

۲-۴) اهداف پژوهش

- تعیین شاخص‌های نظری سنجش کیفیت زندگی عینی در استان‌های ایران و ارائه مدلی برای سنجش کیفیت زندگی عینی در ایران بر طبق تحلیل آمارهای موجود.
- تعیین برخورداری استان‌های ایران از میزان کیفیت زندگی و رتبه بندی آن‌ها.

۳) روش شناسی پژوهش

- روش پژوهش:

این بررسی با استفاده از تحلیل داده‌های ثانوی وبا استفاده از تحلیل خوشه‌ای جهت رتبه بندی استان‌های ایران صورت گرفته است. «دواس» تحلیل ثانوی را این گونه تعریف می کند: از داده‌هایی که مؤسسات یا محققان دیگری گردآوری کرده‌اند، می توان به اقتضای مسأله سود جست. به چنین تحلیلی، تحلیل ثانوی می گویند. تحقیقات عظیمی از سوی مؤسسات دولتی صورت می گیرد. مؤسسات تحقیقی بزرگ و گروه‌های پژوهشی جا افتاده که نمونه‌های خیلی خوبی دارند داده‌هایی درباره دامنه گسترده ای از نگرش‌ها، رفتارها و خصوصیات شخصی دارند که برای تحقیقاتی فراتر از اهداف مورد نظر پیمایش اولیه مناسب‌اند» (دواس، ۱۳۸۱: ۸۱).

عمده‌ترین منبع جمع آوری داده‌ها، اطلاعات و شاخص‌ها بر پایه نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵، شاخص‌های موجود در سند توسعه استان‌ها و نیز سالنامه‌های آماری استخراج شده است. از نکات مهم در تحلیل ثانوی مسأله اعتبار و پایایی بحث در مورد اطلاعات، داده‌ها و منابعی است که مبنای تحلیل در این روش قرار می گیرند. یکی از جنبه‌های اعتبار و پایایی داده‌ها و اطلاعات، کیفیت گردآوری داده‌ها، شاخص‌ها و مقیاس‌هایی است که توسط پژوهشگران اولیه تولید شده و نیز مسأله استدلال منطقی و تکرار است (بیکر: ۱۳۸۱، بی: ۱۳۸۱). مرکز آمار ایران، به عنوان متولی اصلی انجام سرشماری و گزارش نتایج آن به صورت گزارش‌های عمومی نفوس و مسکن و نیز سالنامه‌های آماری، به عنوان مهم‌ترین منبع در تولید داده‌ها، بر اهمیت و اعتبار داده‌های پژوهش می‌افزاید. استدلال منطقی در این پژوهش نیز از طریق بررسی اعتبار نظری شاخص‌ها و مؤلفه‌ها از طریق منابع مطالعاتی مختلف بدست آمده است. مسأله تکرار نیز، بر اصل تعویض پذیری شاخص‌ها استوار است. بر اساس این اصل «اگر چندین شاخص مختلف تا حدی معرف یک مفهوم باشند، آنگاه همه آن‌ها به همان شیوه‌هایی عمل خواهند کرد که آن مفهوم عمل می‌کند، مشروط بر اینکه آن مفهوم واقعی و قابل مشاهده باشد»

(بی، ۱۳۸۱: ۲۵۹). بر این اساس در این پژوهش شاخص‌های زیادی برای سنجش مفهوم کیفیت زندگی در نظر گرفته شده و همین امر دلیل بر سنجش واقعی مفهوم مورد نظر بر طبق این اصل می‌باشد. اعتبار سازه نیز در پژوهش از طریق تحلیل عاملی صورت گرفته است. هومن (۱۳۸۴) معتقد است که تحلیل عاملی به گونه‌ای بارز مستلزم سوالهایی درباره اعتبار است. بنابراین با توجه به این که یکی از کاربردهای تحلیل عاملی شناسایی متغیرهای مناسب از بین مجموعه وسیعی از متغیرهاست، در این پژوهش نیز مورد استفاده قرار گرفته است.

• واحد تحلیل و مفهوم مورد سنجش پژوهش:

در این پژوهش کلیه استان‌های ایران (۳۰ استان) مطابق با نتایج سرشماری ۱۳۸۵ مورد تحلیل قرار گرفته‌اند. به دلایلی چند هر چند موضوع پژوهش بررسی کیفیت زندگی شهری بوده اما واحد تحلیل استان‌ها بوده‌اند:

(۱) فقدان داده‌های تفکیک شده برای مراکز استان‌ها و کلیه نقاط شهری کشور در نتایج تفصیلی سرشماری. بر این اساس محدودیت پژوهش ایجاب می‌کرد که واحد تحلیل استانی انتخاب شوند.

(۲) همان‌طوری که در جداول ۱-۸ تا ۶-۸ (پیوست) ملاحظه می‌گردد، سعی گردید که بسیاری از شاخص‌های انتخاب شده متعلق به مناطق شهری باشند. به عنوان نمونه تعداد واحد‌های خدمات درمانی شهری، مهدکودک‌ها، بیمارستان‌ها، کتابخانه‌ها و ... بیشتر در مناطق شهری متمرکز شده‌اند. هر چند که به دلایل دیگر مانند تمرکز عمده خدمات دولتی در شهرها، به ویژه در کشور های در حال توسعه و از جمله ایران تمرکز نابرابر این خدمات در مراکز بزرگ شهری، صحبت از کیفیت زندگی شهری امری منطقی به نظر می‌رسد. بدیهی است که از جمله نقاط ضعف تحلیل آمارهای موجود، فقدان برخی داده‌های ضروری است. بر این اساس به‌طور طبیعی ممکن است برخی از متغیرهای مهم دیگر برای سنجش مفهوم مورد نظر که در روش پیمایش می‌توانند مورد سنجش قرار گیرند، در تحلیل وجود نداشته باشند.

• سنجش متغیرها، تهیه شاخص‌ها و رتبه‌گذاری: تهیه شاخص، متغیرها و رتبه‌بندی آن‌ها در پژوهش در سه مرحله صورت گرفته است:

(۱) استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای برای جمع‌آوری حداکثر شاخص‌ها به لحاظ منطقی و نظری بر مبنای مطالعات انجام شده داخلی و خارجی که در (جدول ۳) نشان داده شده است.

۲) مرحله امکان سنجی: انطباق و شناسایی شاخص‌ها (آمارها)ی موجود با شاخص‌ها و متغیرهای ارایه شده در متون پژوهش (جدول ۳). با توجه به فقدان پیمایش‌های منظم و متنوع در ایران، بدیهی است که بسیاری از داده‌ها و شاخص‌های مورد نظر وجود نداشت. ۳) استفاده از تکنیک تحلیل عاملی برای یافتن مناسب‌ترین شاخص‌های موجود (اعتبارساز). در مورد انتخاب متغیرهای مناسب برای سنجش کیفیت زندگی، به دلیل تعدد متغیرها، ابتدا متغیرهایی که به لحاظ نظری یک مفهوم را می‌سنجند و در تعریف سالنامه آماری کشور و به طور عمده با توجه به آمارهای موجود - در مفهومی خاص در کنار یکدیگر معرفی و در یک مقوله دسته‌بندی شده‌اند و نیز از طریق تحلیل عاملی، مناسب تشخیص داده شده‌اند، با یکدیگر جمع شده‌اند. این امر بیشتر مبتنی بر کاهش تعداد متغیرها، برای تحلیل عاملی نهایی برای سنجش مفهوم کیفیت زندگی صورت گرفته است (جدول ۴ و جداول ۱-۸ تا ۶-۸ پیوست).

رتبه بندی و استفاده از نمرات استاندارد شده برای استان‌ها بدین صورت انجام گرفته که با توجه به جداول پیوست همان‌طور که ملاحظه می‌گردد، واحدهای سنجش برخی متغیرها با یکدیگر برابر نیستند. بنابراین برای جمع زدن و بنابراین رتبه بندی متغیر مورد نظر ضروری است که این نمرات استاندارد شوند. براین اساس با استفاده از تکنیک تحلیل عاملی، علاوه بر این که مناسب‌ترین متغیرها برای جمع زدن انتخاب شده‌اند، در عین حال از نمرات استاندارد شده از خروجی تحلیل عاملی برای هر متغیر استفاده شده و در نهایت این نمرات با یکدیگر جمع شده و رتبه بندی صورت گرفته است.

تحلیل عاملی کیفیت زندگی:

برای سنجش کیفیت زندگی از ۲۰ شاخص استفاده شده است. به منظور تعیین اعتبار سازه‌ای وسیله اندازه‌گیری، تفکیک و دسته بندی شاخص‌های ۲۰ گانه مربوط به ارزیابی کیفیت زندگی از تکنیک تحلیل عاملی اکتشافی بر اساس تجزیه به مولفه‌های اصلی استفاده شد. با توجه به اینکه هدف از به کارگیری تحلیل عاملی، کشف ابعاد کیفیت زندگی و یافتن اعتبار سازه‌ای شاخص‌ها بوده، نه آزمون فرضیه، بنابراین از تحلیل عاملی اکتشافی استفاده شد. طبق نتایج این آزمون مقدار $KMO = 0.634$ به دست آمده و چون این مقدار از ۰/۵ بزرگتر است، بنابراین نتیجه گرفته می‌شود تعداد نمونه‌ها برای اجرای تحلیل عاملی مناسب می‌باشد. مقدار KMO بین صفر تا یک است و هرچه قدر به یک نزدیکتر باشد به همان مقدار روایی نمونه نیز بالا تر است. همچنین بر

اساس نتایج، مقدار کرویت بارتلت^۱ برابر $848/933$ با سطح معنی داری $P=0/000$ بوده و چون این مقدار معنی دار است، نتیجه می شود، تفکیک عامل ها به درستی انجام شده است و سوالات مندرج در هر عامل همبستگی ریشه‌ای بالایی با همدیگر دارند. بر اساس اطلاعات جدول شماره (۴) ملاحظه می شود، بیشترین تبیین از واریانس کل کیفیت زندگی با عامل اول حدود $46/690$ درصد و با عامل دوم $12/03$ درصد، عامل سوم $9/890$ ، عامل چهارم $7/653$ و نهایتاً عامل پنجم با $6/442$ می باشد و در مجموع $82/705$ درصد از واریانس کل عامل بندی و تقلیل شاخص های ۲۰ گانه با ۵ عامل اصلی انجام شده است. برای تفسیر و تبیین ساده عامل ها بارهای عاملی چرخش داده شده، و این کار به روش واریماکس انجام گرفته است. واریماکس از روش های متعامد است و چون در این تحلیل عامل ها به یکدیگر وابسته نیستند و الگوی عاملی (وزن های متغیرها برای تهیه نمرات عامل) و ساختار عاملی (همبستگی بین متغیرها و عامل ها) یکسانند، این روش نسبت به روش های چرخش متمایل (ابلیمن، کوارتمین و باکوارتمین) ترجیح داده شد. این روش سعی بر آن دارد، متغیرهایی که از بارهای عاملی بزرگی برخوردار هستند به کمترین تعداد تقلیل یابند. بدین ترتیب بر تبیین پذیری عامل ها افزوده می گردد. در این روش تاکید بر روی ساده کردن ستون های ماتریس عاملی است. یعنی حداکثر امکان ساده کردن تا آنجایی حاصل شود که بر روی یک ستون خاص ماتریس مقادیر (بارهای عاملی) صفر و یک قرار بگیرند. در این صورت برخی از عامل ها خود را به ۱ یا -۱ می رساند و برخی دیگر از عامل ها خود را به صفر می رسانند. جدول شماره (۱۰) گویه های مربوط به هر عامل را همراه با بار عاملی و واریانس تبیینی آن ها نشان می دهد.

جدول ۴ با توجه به حذف متغیرهای موجود و بارهای عاملی آن ها بر حسب قاعده آماری (حجم نمونه کم و افزایش تعداد متغیرها در تحلیل عاملی) و همچنین اعتبار نظری مبنی بر انتخاب متغیرها در مقولات نظری مناسب، در نهایت پنج عامل برای سنجش کیفیت زندگی در نظر گرفته شده و برای ایجاد مفهوم کیفیت زندگی، با یکدیگر جمع شده اند.

۴) یافته ها:

در جهت استاندارد کردن نمرات کیفیت زندگی استان ها (نمرات استاندارد) از خروجی تحلیل عاملی (خروجی SPSS) استفاده شده است. با توجه به این که از جمله کاربردهای تحلیل عاملی

1. Bartlett's Test of Sphericity

جدول شماره ۴. تحلیل عاملی ابعاد، مؤلفه کیفیت زندگی

درصد واریانس کل	درصد واریانس تبیین شده	بار عاملی	کیفیت زندگی	
۸۲/۷۰۵	۴۶/۶۹۰	۰/۹۸۴	مطلوبیت محل (تعداد افراد در جمعیت ۲۹- ۲۰ سال (درصد جوانان)	
		۰/۷۸۶	درصد نفوذ تلفن ثابت	
		۰/۷۲۰	درصد نفوذ تلفن همراه	
		۰/۷۸۴	درصد نفوذ اینترنت	
		۰/۵۴۶	شاخص توسعه ی انسانی	
		۰/۹۰۷	تعداد دانش آموزان دوره ی ابتدایی	
		۰/۹۶۹	آسیب های اجتماعی	
		۰/۹۴۶	تاسیسات	
		۰/۹۷۶	بهبودی	
		۰/۹۸۰	فرهنگ و گردشگری	
		۰/۹۸۵	بهداشت و درمان	
	۱۲/۰۳۰	۰/۶۴۰	۰/۶۴۰	جمعیت زیر خط فقر نسبی
			۰/۸۲۲	نسبت هزینه دو دهک ثروتمند ترین به دو دهک فقیرترین خانواده ها
			۰/۶۹۱	نرخ اشتغال
	۹/۸۹۰	۰/۸۷۰	۰/۸۷۰	تعداد مراکز، کانون ها و قطب های جهانگردی تجهیز شده و بناهای تاریخی و فرهنگی تعمیر و ساماندهی حریم شده.
			۰/۸۲۰	زیر ساخت فیزیکی (راه ها)
	۷/۶۵۳	۰/۸۲۲	۰/۸۲۲	سراهنه ی فضاهای ورزشی (سرپوشیده و باز
	۶/۴۴۲	۰/۳۷۶	۰/۳۷۶	نسبت مناطق تحت کنترل محیط زیست به کل مساحت استان
			۰/۵۰۳	وضع جوی کشور (درجه حرارت)
			۰/۸۹۸	میانگین ارتفاع بارش سالانه
Kmo=.634 Bartellts test (Chi-squre =848.933 sig:.000) DF:190				

شناسایی متغیرهای مناسب برای تحلیل‌های بعدی (مانند رگرسیون چندگانه) است، در فرایند تحلیل عاملی می‌توان عامل‌ها را بر اساس نمرات استاندارد نیز استخراج نمود. در مورد نمرات کیفیت زندگی استان‌ها بدین صورت عمل شده است با توجه به نمرات استاندارد شده، میانگین صفر بوده و به این دلیل، نمرات مثبت بالاتر از میانگین و نمرات منفی پایین‌تر از میانگین می‌باشد. با توجه به نمرات استاندارد شده، میانگین صفر بوده و به این دلیل، نمرات مثبت بالاتر از میانگین و نمرات منفی پایین‌تر از میانگین می‌باشند. با توجه به نمرات کیفیت زندگی (جدول ۵)، ملاحظه می‌گردد که استان اصفهان با نمره کیفیت زندگی ۴/۵۲ بالاتر از حد میانگین، بالاترین رتبه (رتبه ۱) را در میان استان‌های ایران به خود اختصاص داده است. استان‌های یزد با نمره ۳/۸۵، فارس با نمره ۳/۱۶ و تهران با نمره ۳/۱۲ در رتبه‌های بعدی قرار دارند. استان ایلام نیز با نمره ۳/۵۸- پایین‌تر از حد میانگین در کیفیت زندگی پایین‌ترین رتبه را در این خصوص داشته است. به طور کلی با توجه به جدول فوق می‌توان گفت که سیزده استان نیز نمره ی کیفیت زندگی پایین‌تر از حد میانگین داشته‌اند.

تحلیل خوشه‌ای کیفیت زندگی در استان‌های ایران: تحلیل خوشه‌ای روشی آماری برای تعیین گروه‌ها یا خوشه‌های همگن است. در این مقاله بعد از انجام تحلیل عاملی، برای تعیین مناطق همگن و طبقه‌بندی استان‌های کشور از نظر شاخص‌های کیفیت زندگی، از مدل تحلیل خوشه‌ای استفاده شده است. مدل تحلیل خوشه‌ای گروه‌های نسبتاً همگن از موارد را بر اساس خصوصیات انتخاب شده شناسایی می‌کند. در سطح بندی مکان‌ها به روش خوشه‌ای، مکان‌های واقع در یک سطح شباهت زیادی با همدیگر دارند و در عین حال دارای تفاوت قابل توجهی با مکان‌های سطوح دیگر هستند. پس از استاندارد سازی داده‌ها با مدل استاندارد و اعمال فاصله اقلیدسی و به کارگیری روش‌های مختلف، بهترین تفکیک کیفیت زندگی استان‌ها بر اساس «روش وارد» حاصل شد. دسته‌بندی استان‌ها در دندروگرام حاصل از خروجی SPSS مشاهده می‌شود. چنان‌که نتایج تحلیل واریانس نشان می‌دهد (جدول ۶) تحلیل خوشه‌ای برای موارد داده شده معنی دار بوده است. به عبارتی تفاوت حداکثری بین موارد در خوشه‌ها وجود دارد و استان‌هایی که در هر کدام از خوشه‌ها قرار گرفته‌اند با استان‌های دیگر در سایر خوشه‌ها تفاوت معنی داری دارند و میانگین خوشه‌ها با همدیگر تفاوت معنی داری دارند.

جدول شماره ۵. توزیع نمرات استاندارد شده کیفیت زندگی استان‌ها

رتبه	کیفیت زندگی	استان	ردیف	رتبه	کیفیت زندگی	استان	ردیف
۳	۳/۱۶	فارس	۱۶	۹	۱/۴۲	آذربایجان شرقی	۱
۱۶	۰/۰۳	قزوین	۱۷	۱۸	-۳۸	آذربایجان غربی	۲
۱۷	۰/۰۱	قم	۱۸	۲۰	-۰/۸۲	اردبیل	۳
۲۸	-۳/۴۲	کردستان	۱۹	۱	۴/۵۲	اصفهان	۴
۶	۱/۶۶	کرمان	۲۰	۳۰	-۳/۵۸	ایلام	۵
۲۲	-۱/۴۸	کرمانشاه	۲۱	۱۱	۰/۹۵	بوشهر	۶
۲۷	-۳/۱۶	کهگیلویه و بویراحمد	۲۲	۴	۳/۱۲	تهران	۷
۱۴	۰/۴۲	گلستان	۲۳	۲۶	-۲/۸۷	چهارمحال و بختیاری	۸
۲۴	-۲/۰۶	گیلان	۲۴	۱۲	۰/۵۵	خراسان جنوبی	۹
۲۹	-۳/۵۰	لرستان	۲۵	۷	۱/۷۱	خراسان رضوی	۱۰
۱۳	۰/۵۵	مازندران	۲۶	۱۹	-۰/۴۱	خراسان شمالی	۱۱
۱۵	۰/۱۳	مرکزی	۲۷	۱۰	۱/۱۱	خوزستان	۱۲
۵	۲/۰۵	هرمزگان	۲۸	۲۳	-۱/۸۹	زنجان	۱۳
۲۵	-۲/۱۶	همدان	۲۹	۶	۱/۷۳	سمنان	۱۴
۲	۳/۸۵	یزد	۳۰	۲۱	-۱/۲۲	سیستان و بلوچستان	۱۵

محاسبات پژوهش

جدول شماره ۶. نتایج تحلیل واریانس معنی دار بودن تحلیل خوشه‌ای

خوشه		خطا		کمیت f	سطح معنی داری
میانگین مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	درجه آزادی		
۶۲/۵۱۸	۲	۷۳۷	۲۷	۸۴/۸۵۶	/۰۰۰

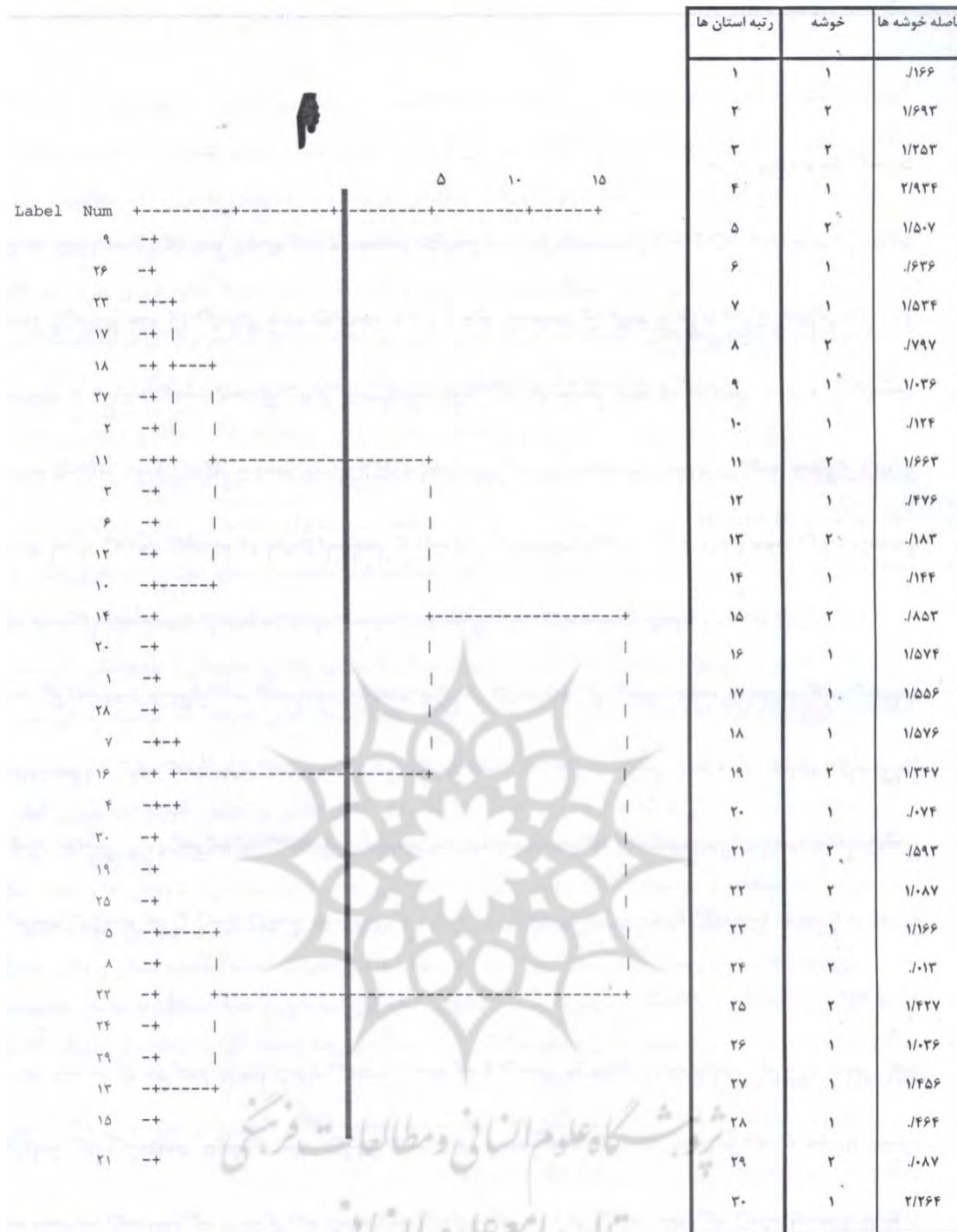
نتایج تحلیل خوشه‌ای (جدول ۷) و نمودار (۱) نشان می‌دهد که از نظر کیفیت زندگی استان‌های کشور در سه خوشه قرار می‌گیرند. خوشه یک شامل استان‌های اصفهان، یزد، فارس و تهران می‌باشند که بالاترین امتیازها با رتبه‌های ۱، ۲، ۳ و ۴ از نظر کیفیت زندگی به دست آورده‌اند. خوشه دوم که بیشتر استان‌های کشور را شامل می‌شود از نظر کیفیت زندگی از حد متوسط را برخوردار است و شامل استان‌های، آذربایجان شرقی، آذربایجان غربی، اردبیل، بوشهر، خراسان جنوبی، خراسان رضوی، خراسان شمالی، خوزستان، سمنان، قزوین، قم، کرمان، گلستان، مازندران، مرکزی، هرمزگان می‌شوند که رتبه‌های ۵ الی ۲۰ را به خود اختصاص داده‌اند و در نهایت خوشه سوم شامل استان‌هایی می‌گردد که کیفیت زندگی شهری پایینی دارند و شامل استان‌های ایلام، چهارمحال بختیاری، زنجان، سیستان و بلوچستان، کردستان، کرمانشاه، کهگیلویه و بویر احمد، گیلان، لرستان و همدان بوده و در رتبه‌های ۲۱ الی ۳۰ را دارا قرار دارند.

۴) نتیجه‌گیری:

کیفیت زندگی از جمله مفاهیمی گسترده‌ای است که اهمیت آن به‌طور روز افزونی در بسیاری از عرصه‌های مطالعاتی رشته‌های مختلف علمی و دانشگاهی در حال گسترش است. امروزه بخش جدیدی از مطالعات مربوط به کیفیت زندگی، بر کیفیت زندگی شهری و واژه‌های مفهومی مرتبط و یا همپوش با آن مانند مطلوبیت شهری و زیست‌پذیری اختصاص یافته است. از طرفی، جذب و حفظ طبقات خلاق شهری و به‌طور کلی ایجاد شهر خلاق و نوآور در کنار دیگر عوامل تأثیرگذار، بستگی زیادی به ایجاد و گسترش چنین محیط‌های شهری دارد. همانگونه که بررسی پیشینه تجربی سنجش کیفیت زندگی در ایران نشان می‌دهد، موضوع کیفیت زندگی در مطالعات صورت گرفته بیشتر در رابطه با مقوله و نظام سلامت و یا دقیق‌تر از دیدگاه پزشکی مورد بررسی قرار گرفته و این در حالی است که این مقوله تنها یکی از جنبه‌های سازه کیفیت زندگی است. از سوی دیگر تاکنون ارزیابی روشنی از وضعیت کیفیت زندگی در شهرهای مختلف ایران ارائه نشده و فقط گاهی کیفیت زندگی در سطح ملی یا در ارتباط با شهر تهران توسط موسسات بین‌المللی مورد ارزیابی قرار گرفته است، بنابراین شاید این اولین تحقیقی باشد که کیفیت زندگی شهری را در ارتباط با استان‌های کشور مورد مطالعه قرار داده است. نتایج تحلیل خوشه‌ای نشان می‌دهد که شهرهای اصفهان، تهران، یزد و فارس از استان‌هایی بوده‌اند که کیفیت زندگی شهری در آن‌ها نسبت به سایر استان‌ها در سطح بالاتری بوده است. استان‌های ایلام، چهارمحال بختیاری، زنجان، سیستان و بلوچستان، کردستان، کرمانشاه، کهگیلویه و بویر احمد، گیلان، لرستان و همدان نیز از جمله استان‌هایی هستند که کیفیت زندگی شهری در آن پایین بوده و مابقی استان‌ها هم از نظر کیفیت زندگی شهری در حد متوسط قرار دارند.

جدول شماره ۷. نتایج تحلیل خوشه ای کیفیت زندگی شهری در استان های ایران

محدوده رتبه	رتبه	کیفیت زندگی	استان ها	کیفیت زندگی	خوشه
۱-۴	۱	۴/۵۲	اصفهان	کیفیت زندگی بالا	۱
	۴	۳/۱۲	تهران		
	۳	۳/۱۶	فارس		
	۲	۳/۸۵	یزد		
۵-۲۰	۹	۱/۴۲	آذربایجان شرقی	کیفیت زندگی متوسط	۲
	۱۸	-۳۸	آذربایجان غربی		
	۲۰	-۸۲	اردبیل		
	۱۱	/۹۵	بوشهر		
	۱۲	/۵۵	خراسان جنوبی		
	۷	۱/۷۱	خراسان رضوی		
	۱۹	/۴۱	خراسان شمالی		
	۱۰	۱/۱۱	خوزستان		
	۶	۱/۷۳	سمنان		
	۱۶	/۰۳	قزوین		
	۱۷	/۰۱	قم		
	۶	۱/۶۶	کرمان		
	۱۴	/۴۲	گلستان		
	۱۳	/۵۵	مازندان		
	۱۵	/۱۳	مرکزی		
۵	۲/۰۵	هرمزگان			
	۳۰	-۳/۵۸	ایلام	کیفیت زندگی پایین	۳
	۲۶	-۲/۸۷	چهارمحال بختیاری		
	۲۳	-۱/۸۹	زنجان		
	۲۱	-۱/۲۲	سیستان و بلوچستان		
	۲۸	-۳/۴۲	کردستان		
	۲۲	-۱/۴۸	کرمانشاه		
	۲۷	-۳/۱۶	کهکولیه و بویر احمد		
	۲۴	-۲/۰۶	گیلان		
	۲۹	-۳/۵۰	لرستان		
	۲۵	-۲/۱۶	همدان		

نمودار شماره ۱. نتیجه تحلیل خوشه‌ای کیفیت زندگی استان‌ها بر اساس رتبه‌ها

در این مقاله، با استفاده از ۲۰ شاخص و با استفاده از دو تکنیک تحلیل عاملی و تحلیل خوشه‌ای، میزان کیفیت زندگی استان‌های کشور و میزان شدت نابرابری آن‌ها بر اساس سالنامه آماری ۱۳۸۶ مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته است. در ابتدا با استفاده از روش‌های تحلیل عاملی و مؤلفه‌های اصلی و دوران واریماکس، شاخص‌ها و مولفه‌های مربوط به هر کدام از شاخص‌ها مشخص گردیده و سپس جمع نمرات عاملی محاسبه و میانگین آن‌ها به عنوان معیاری برای سطح کیفیت زندگی استان‌ها در نظر گرفته شد. آن‌گاه فاکتورهای به دست آمده به عنوان ورودی تحلیل خوشه‌ای قرار داده شد و با کمک ماتریس فواصل، استانهای ناهمگن شناسایی و بقیه استان‌ها به عنوان مجموعه همگن رتبه بندی شدند. برای نشان دادن شدت دوگانگی بین استان‌ها، درجه توسعه آن‌ها با استفاده از تکنیک تحلیل خوشه‌ای محاسبه گردید. به طور کلی، یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که ضریب کیفیت زندگی شهری در بین استان‌های کشور متفاوت است و عدم تعادل زیادی بین آن‌ها مشاهده می‌شود.

منابع

- احمدی، حبیب و علیرضا اسلام (۱۳۸۸)، «بررسی عوامل اقتصادی و اجتماعی مرتبط با کیفیت زندگی مردم بیرجند»، **جامعه‌شناسی کاربردی**، سال بیستم، شماره ۳، پاییز، ۱۱۱-۱۳۴.
- اسمیت، دیوید (۱۳۸۱)، «کیفیت زندگی: رفاه اجتماعی و عدالت اجتماعی»، ترجمه حسین حاتمی نژاد و حکمت شاهی اردیلی، **اطلاعات سیاسی اقتصادی**، شماره ۱۸۵-۱۸۶، ۱۷۳ - ۱۶۰.
- اسناد ملی توسعه استان‌ها در برنامه چهارم اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۶)، ریاست جمهوری، معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی.
- بی، ارل (۱۳۸۱)، **روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی**، ترجمه رضا فاضل، جلد اول، تهران: سمت.
- بحرینی، سیدحسین و منوچهر طیبیان (۱۳۷۷)، «مدل ارزیابی کیفیت محیط زیست شهری»، **محیط‌شناسی**، دوره ۲۴، شماره ۲۱، ۴۱-۵۶.
- بیکر، ترزال (۱۳۸۱)، **نحوه انجام تحقیقات اجتماعی**، ترجمه هوشنگ نایی، تهران: سروش.
- بهرامی نژاد، دهقان (۱۳۸۲)، «شناخت و ارزیابی کیفیت محیط شهری در بافت میانی شهرها، مطالعه موردی بافت میانی شهر شیراز»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد برنامه ریزی شهری و منطقه‌ای، دانشگاه شیراز، استاد راهنما: محمد رضا بذرگر.
- حق شناس، زهرا (۱۳۸۷)، «بررسی ویژگی‌های شهر مطلوب و مقایسه آن با شهر اصفهان از نظر شهروندان اصفهانی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد به راهنمایی دکتر علی ربانی، گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان.
- دواس، دی، ای (۱۳۷۶)، **پیمایش در تحقیقات اجتماعی**، ترجمه: هوشنگ نایی، تهران: نشر نی.

- راهنمایی، محمد تقی و موسی پورموسوی (۱۳۸۵)، «بررسی ناپایداری امنیتی کلان شهر تهران بر اساس شاخص‌های توسعه پایدار شهری»، **پژوهش‌های جغرافیایی**، شماره ۳۸ (۵۷) ۱۹۳-۱۷۷.
- رضوانی، محمدرضا؛ شکیبا، علیرضا و حسین منصوریان (۱۳۸۷)، ارزیابی کیفیت زندگی در نواحی روستایی، **فصلنامه رفاه اجتماعی**، سال هشتم، شماره ۳۰ و ۳۱، پاییز و زمستان، ۳۵-۵۹.
- شناخت کیفیت زندگی در شهر تهران (۱۳۸۸)، مرکز مطالعات و برنامه ریزی شهر تهران (شهرداری تهران)، گزارش مرحله اول، ویرایش سوم.
- سالنامه آماری کشور (۱۳۸۶)، مرکز آمار ایران.
- غفاری، غلامرضا و رضا امیدی (۱۳۸۷)، کیفیت زندگی در برنامه‌های عمرانی و توسعه در ایران، **فصلنامه رفاه اجتماعی**، سال هشتم، شماره ۳۰ و ۳۱، پاییز و زمستان، ۳۳-۹.
- کلته، ابراهیم (۱۳۸۴)، «عدالت اجتماعی و شهر (نمونه: گنبد کاووس)»، رساله دکترای تخصصی، رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، استاد راهنما: کاظم جاجرمی.
- کوکبی، افشین. پورجعفر، محمدرضا و علی اکبر تقوایی (۱۳۸۴)، برنامه ریزی کیفیت زندگی در مراکز شهری، تعریف و شاخص‌ها، جستارهای شهرسازی، شماره دوازدهم، بهار، ۱۳-۶.
- گنجی، محمد (۱۳۸۷)، «تحلیل عوامل جامعه‌شناختی مؤثر بر میزان احساس شادی سرپرستان خانوار در شهر اصفهان»، پایان نامه دکتری جامعه‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان.
- مختاری، مرضیه و جواد نظری (۱۳۸۹)، **جامعه‌شناسی کیفیت زندگی**، تهران: جامعه‌شناسان.
- مودنی، احمد (۱۳۸۹)، «بررسی بسترهای اجتماعی و فرهنگی شهرهای خلاق و نوآور (مورد مطالعه: استان‌های ایران)»، پایان نامه دکترای جامعه‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه علوم اجتماعی دانشگاه اصفهان.
- نتایج تفصیلی سرشماری سال (۱۳۸۵) مرکز آمار ایران.
- نجات، سحر ناز؛ منتظری، علی؛ هلاکویی، کوروش؛ محمد، کاظم و مجد زاده، رضا (۱۳۸۶)، «کیفیت زندگی مردم شهر تهران بر اساس پرسش‌نامه WHOQOL-BREF»، **مجله پژوهشی حکیم**، پاییز، دوره ۳، شماره ۱۰، صص: ۱-۸.
- هادیان فر، حبیب (۱۳۸۴)، احساس ذهنی بهزیستی و فعالیت‌های مذهبی در گروهی از مسلمانان، **اندیشه رفتار**، شماره ۱۱، پیاپی ۴۱، ۲۳۲-۲۲۴.
- هومن، حیدر علی (۱۳۸۴)، **مدل یابی معادلات ساختاری با کاربرد نرم افزار لیزرل**، تهران: سمت.

Cicerchia, Annalisa (1996), "Indicators for the measurement of the quality of urban life: What Is the Appropriate Territorial Dimension?", *Social Indicators Research*, 39: 321-358.

Florida, Richard, (2005), *Cities and Creative Class*, Routledge, U.S.

International Living's Quality of Life Index 2010, international living.com.

- Mcgranahn, David & Wojan, Timothy (2007), "Recasting the Creative Class to Examine Growth Processes in Rural and Urban Counties, *Regional Studies*, Vol 41, 2, 197-216.
- Rogerson, Robert. J (1999), "Quality of Life and City Competitiveness", *Urban Studies*, Vol. 36, Nos 5- 6, 969-985.
- Timmer, Vanessa and Seymoar, NolaKate (2006), "The Livable City" The World Urban Forum, Vancouver Working Group Discussion, Paper
- Windén, W. Den berg, L and Pol, Peter (2007), " European Cities in the Knowledge Economy: Towards a Typology ", *Urban Studies*, Vol 44, No 3, 525-549.

پیوست:

عنوان نظری، عنوان سالنامه‌ای و عنوان اصلی شاخص‌های فرعی و اصلی سازنده کیفیت زندگی شهری:

جداول ۱-۸ تا ۶-۸ در مورد زیر شاخص‌های ترکیب شده برای ساخت متغیرهای اصلی در کیفیت زندگی شهری.

جدول شماره ۱-۸. متغیرهای فرهنگ، گردشگری و اوقات فراغت

متغیرها	عنوان در سالنامه آماری	عنوان نظری
تعداد سینماها	فرهنگ و گردشگری	فعالیت‌های اوقات فراغتی
تعداد صندلی سینما		
تعداد تماشاچی در سینما		
تعداد کتابخانه		
تعداد کتاب‌های موجود در مراکز فرهنگی و هنری		
کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان		
تعداد کانون‌های فرهنگی، هنری و اردوگاه‌های پرورش فکری کودکان و نوجوانان		
تعداد عناوین کتابهای منتشر شده (تألیف)		

(محاسبات پژوهش)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

جدول شماره ۲-۸. متغیرهای بهداشت و درمان

عنوان نظری	عنوان در سالنامه آماری	متغیرها
بهداشت و درمان و سلامت	بهداشت و درمان	تعداد مؤسسات درمانی فعال
		تعداد تخت مؤسسات درمانی فعال
		تعداد مراکز بهداشتی و درمانی شهری
		تعداد کل آزمایشگاه‌ها
		تعداد کل مراکز پرتو نگاری
		تعداد کل داروخانه‌ها

جدول شماره ۳-۸. متغیرهای بهزیستی

عنوان نظری	عنوان در سالنامه آماری	متغیرها
خدمات حمایتی بهزیستی	بهزیستی	تعداد واحد های حمایت از کودکان بی سرپرست شهری
		تعداد واحد های خدمات مهد کودک شهری
		تعداد واحد های خدمات آسیب‌های اجتماعی شهری
		تعداد واحد توانبخشی
		تعداد افراد تحت پوشش سازمان تأمین اجتماعی
		تعداد بیمه شدگان اصلی و تبعی سازمان بیمه خدمات درمانی

جدول شماره ۴-۸. متغیرهای زیر ساخت فیزیکی (راه‌ها)

عنوان نظری	عنوان در سالنامه آماری	متغیرها
زیر ساخت فیزیکی راه‌ها	حمل و نقل و ارتباطات	تعداد کل بزرگراه‌ها
		تعداد کل راه اصلی

جدول شماره ۵-۸. متغیرهای تأسیسات

عنوان نظری	عنوان در سالنامه آماری	متغیرها
تأسیسات	گاز و نفت و آب و برق	تعداد شهرهای گاز رسانی شده
		تعداد انشعاب گاز موجود
		تعداد انشعاب آب در نقاط شهری
		تعداد انشعاب فاضلاب در نقاط شهری
		تعداد مشترکان برق

جدول شماره ۶-۸. متغیرهای آسیب‌های اجتماعی

عنوان نظری	عنوان در سالنامه آماری	متغیرها
آسیب‌های اجتماعی	جمعیت و امور قضایی	تعداد دطلاق ثبت شده
		تعداد پرونده‌های اقدام به خودکشی
		تعداد دستگیر شدگان مواد مخدر